

भारतीय भाग बाजाराचा इतिहास १८व्या शतकात ईस्ट इंडिया कंपनीच्या काळात सुरू झाला. यानंतर १८७५ मध्ये बॉम्बे स्टॉक एक्सचेंज (BSE) आणि १९९२ मध्ये राष्ट्रीय शेअर बाजाराची (NSE) स्थापना झाली. BSE हे आशियातील सर्वात जुने स्टॉक एक्सचेंज आहे, तर NSE हे आधुनिक, स्वयंचलित इलेक्ट्रॉनिक ट्रेडिंग प्रणाली असलेले पहिले एक्सचेंज ठरले. भाग बाजार ही अशी जागा आहे, जिथे खरेदीदार आणि विक्रेते दिवसाच्या विशिष्ट वेळी सार्वजनिकपणे सूचीबद्ध भागांची खरेदी-विक्री करतात. भाग बाजार हा एक केंद्रीकृत प्लॅटफॉर्म आहे, जिथे सर्व खरेदीदार आणि विक्रेते वेगवेगळ्या कंपन्यांच्या भागांची खरेदी-विक्री करण्यासाठी एकत्र येतात. व्यापारी प्रत्यक्ष भाग बाजारामध्ये ऑफलाईन व्यापार करू शकतात किंवा व्यापारी प्लॅटफॉर्मद्वारे त्यांचे व्यापार ऑनलाईन करू शकतात. जेव्हा तुम्ही भाग खरेदी करता, तेव्हा तुम्ही कंपनीची आंशिक मालकी खरेदी करीत असतात. भाग बाजारामध्ये कंपन्यांमधील मालकी हक्क असलेल्या भागांची खरेदी-विक्री केली जाते. गुंतवणूक करण्यासाठी डीमॅट आणि ट्रेडिंग खाते उघडून, ब्रोकरच्या मदतीने शेअर बाजारात पैसे गुंतवता येतात. स्टॉक बाजाराचा अर्थ ही या संघटित विनिमय प्रणालीचा संदर्भ आहे, जी भांडवलाचा ओघ सक्षम करते, आर्थिक आरोग्य प्रतिबिंबित करते आणि कंपनीच्या कामगिरीवर आधारित गुंतवणूकदारांना उत्पन्न कमविण्यास मदत करते.

जर तुम्ही ऑफलाईन व्यापार करीत असाल तर तुम्हाला नोंदणीकृत ब्रोकरद्वारे तुमचा व्यापार करणे आवश्यक आहे. भाग बाजाराला 'स्टॉक मार्केट' म्हणतात. दोन्ही संकल्पना समानुपाती आहेत. भारतात दोन प्रकारचे भाग बाजार आहेत – बॉम्बे स्टॉक एक्सचेंज (BSE) आणि नॅशनल स्टॉक एक्सचेंज (NSE).

भारतात दोन प्रकारच्या स्टॉक बाजाराचा समावेश होतो :

● **प्राथमिक भाग बाजार:** भाग बाजाराच्या माध्यमातून फंड उभारण्यासाठी पहिल्यांदा स्टॉक बाजारामध्ये नोंदणी केली जाते. त्यानंतर कंपनीचे भाग प्रारंभिक सार्वजनिक ऑफरिंग नंतर बाजारातील सहभागींमध्ये व्यापारासाठी खुले आहेत.

● **दुय्यम बाजार:** कंपनीची सिक्युरिटीज प्राथमिक बाजारात नवीन सिक्युरिटीज विक्री केल्यावर दुय्यम बाजारपेठेवर व्यापारासाठी पात्र ठरतात. प्रचलित बाजार किंमतीमध्ये गुंतवणूकदारांमध्ये भागांचा व्यापार केला जातो. ब्रोकर आणि इतर मध्यस्थ गुंतवणूकदारांसाठी हे व्यवहार सुलभ करू शकतात.

भाग बाजारामध्ये गुंतवणूक करण्याचे उद्देश

भाग बाजारामध्ये गुंतवणूक करण्याचा प्राथमिक उद्देश प्रत्येक व्यक्तीला त्यांच्या भविष्यातील वित्तीय लक्ष्यांची पूर्तता करण्याची खात्री करणे आहे. महागाईमध्ये वाढ झाल्यामुळे लोकांना कमवणे आणि बचत करणे अपुरे ठरते. महागाईमुळे किंमतीमध्ये वाढ होण्यासाठी गुंतवणूक अत्यावश्यक आहे. भाग बाजार हा खालील कारणांमुळे लोकप्रिय गुंतवणुकीचा मार्ग आहे:

- सरासरी परतावा जास्त असल्याने गुंतवणूकदारांना उच्च रोखता देऊ करते.
- म्युच्युअल फंड, बाँड, शेअर्स, डेरिव्हेटिव्ह आणि यासारखी विविध वित्तीय साधने उपलब्ध होतात.
- मालकी गुंतवणूकदारांना व्यवसायाच्या धोरणात्मक हालचालीत त्यांच्या योगदानाशिवाय मत देण्याचा अधिकार देऊ करते.
- गुंतवणूकदार अल्प कालावधीत उच्च परताव्याचा आनंद घेऊ शकतात.
- व्यापार हे डिजिटल प्लॅटफॉर्मवर अंमलबजावणी केले जातात जे गुंतवणूकदारांसाठी सर्वात खात्रीशीर संधी प्रदान करतात. त्यामुळे, भाग बाजारातील गुंतवणूक अनेक फायदे देत असते.

तथापि, गुंतवणूकदाराने नेहमीच सावध राहावे. सोप्या शब्दांत, माहितीपूर्ण समज मिळवणे तुम्हाला या बाजारात गुंतवणूक सुरू करण्यासाठी पाया देते.

स्टॉक एक्सचेंज

स्टॉक एक्सचेंज हा एक फोरम आहे, जिथे स्टॉक, बाँड्स आणि डेरिव्हेटिव्ह (किंवा इतर सिक्युरिटीज) यांचा व्यापार केला जातो. स्टॉक एक्सचेंज प्लॅटफॉर्म विविध वित्तीय साधनांचा व्यापार करते. हे भाग आणि सिक्युरिटीज विक्री किंवा खरेदी करण्याची प्रक्रिया सुलभ करते. सिक्युरिटीज अँड एक्सचेंज बोर्ड ऑफ इंडिया किंवा सेबी, या उपक्रमांचे नियमन करते. सेबी नुसार, भारतात एकूण सात मान्यताप्राप्त एक्सचेंज आहेत. भाग बाजार कसा काम करतो?

स्टॉक बाजार कसे काम करते याच्या संक्षिप्त स्पष्टीकरणात: आज्ञा दिली आहे.

- ब्रोकर आज्ञेचा तपशील एक्सचेंजमध्ये प्रसारित करतो.
- एक्सचेंज विक्रेत्यांकडून पुष्टीकरणाचा शोध घेतात.
- आज्ञेची पुष्टी करण्यासाठी, एक्सचेंज ब्रोकरला सूचित करते.
- व्यापार होत असताना पैशांचा विनिमय केला जातो.

वाढत्या भाग मूल्यांच्या आशा किंवा लाभांश देयके प्राप्त करण्याच्या आशामध्ये भाग धारकांचे स्वतःचे भाग असतील. स्टॉक एक्सचेंज ही भांडवल उभारणी प्रक्रिया सुलभ करतात आणि कंपनी आणि आर्थिक भागीदारांकडून त्यांच्या सेवांसाठी शुल्क प्राप्त करतात. स्टॉक एक्सचेंजवर सिक्युरिटीज खरेदी आणि विक्री करण्याव्यतिरिक्त, गुंतवणूकदार त्यांच्याकडे आधीच असलेल्या सिक्युरिटीचा देखील व्यापार करू शकतात. प्रक्रियेचे वर्णन करण्यासाठी: निधी किंवा भांडवल उभारण्यासाठी, कंपनी दुय्यम किंवा प्राथमिक बाजारात स्वतःची सूची देतात. कंपनीला त्याच्या व्यवसाय, आर्थिक स्थिती आणि IPO (प्रारंभिक सार्वजनिक ऑफरिंग) विषयी तपशील प्रदान करणे आवश्यक आहे. दुय्यम बाजारामध्ये सूचीबद्ध झाल्यानंतर गुंतवणूकदार स्टॉकचा व्यापार करू शकतात. याठिकाणी सर्वाधिक व्यापार होतो. नफा किंवा नुकसान कमी करण्यासाठी व्यापारी आणि खरेदीदार या बाजारात व्यवहार करतात. हजारो गुंतवणूकदार असल्याने निधीचे कव्हेरज वाढविण्यासाठी लोक स्टॉक ब्रोकरकडे जातात. आज्ञा प्राप्त झाल्यानंतर, ते एक्सचेंजमध्ये पाठवतात. विक्रेता शोधल्यानंतर, एक्सचेंज ब्रोकरला पुष्टीकरण पाठवते, जे शेवटी तुमचे खाते डेबिट/क्रेडिट करतात.

व्यापार आयोजित केल्याप्रमाणे भागांची किंमत बदलते. भागांची किंमत त्यांच्या दर्शनी मूल्यानुसार असते. कंपनीची पत आणि कंपनीचा विकास असेल त्याप्रमाणे स्टॉकची मागणी वाढते किंवा घसरते. स्टॉकची मागणी वाढत असल्यास अधिक खरेदीच्या आज्ञा येतात. परिणामी, स्टॉकची किंमत वाढते.

भाग बाजारामध्ये गुंतवणूक कशी करावी?

चला भाग बाजारामधील गुंतवणूक प्रक्रियेबद्दल जाणून घेऊया:

प्राथमिक भाग बाजारामध्ये गुंतवणूक

प्राथमिक भाग बाजारामध्ये गुंतवणूक करण्यासाठी आरंभिक सार्वजनिक ऑफरिंग्स (आयपीओ) वापरले जातात. IPO साठी गुंतवणूकदाराचा अर्ज प्राप्त झाल्यानंतर मागणी आणि उपलब्धतेवर आधारित कंपनीची संख्या आणि भाग यांचे वाटप केले जाते.

दुय्यम भाग बाजारामध्ये गुंतवणूक

स्टेप 1: डीमॅट आणि ट्रेडिंग अकाउंट उघडा

दुय्यम बाजारामध्ये गुंतवणूक करण्यासाठी, तुम्हाला डिमॅट आणि ट्रेडिंग खात्यासह सुरु करणे आवश्यक आहे. अखंड व्यवहार सुलभ करण्यासाठी, दोन्ही खात्यांना पूर्व विद्यमान बँक खात्याशी जोडलेले असावे.

पायरी 2: भाग निवडा

तुम्हाला तुमच्या ऑनलाईन व्यापार खात्यामधून विक्री किंवा खरेदी करायचे असलेले भाग निवडा. ते भाग खरेदी करण्यासाठी, तुमच्या खात्यामध्ये आवश्यक फंड असणे आवश्यक आहे.

पायरी 3: किंमत बिंदू निवडा

तुम्ही खरेदी किंवा विक्री करू इच्छित असलेल्या भागासाठी तुम्हाला कोणती किंमत भरायची आहे हे ठरवा. खरेदीदार किंवा विक्रेता तुमच्या विनंतीला प्रतिसाद देऊ द्या.

पायरी 4: व्यवहार पूर्ण करा

व्यवहारानंतर, तुम्हाला एकतर तुमच्या स्टॉकसाठी भाग किंवा पैसे प्राप्त होतात.

तुम्ही गुंतवणूक केलेल्या भागाच्या किंमतीवर वेळेवर लक्ष द्यावे, कारण ते तुम्हाला हवे असलेल्या वित्तीय लक्ष्यांवर अवलंबून असतात.

भांडवल बाजाराचे कार्य

1. **विद्यमान भागसाठी विपणन क्षमता आणि रोखता वाढविणे:** सिक्युरिटीज खरेदी आणि विक्रीसाठी स्टॉक बाजार तयार आणि निरंतर बाजारचे स्थान प्रदान करते. परिणामस्वरूप, खरेदीदार आणि विक्रेते प्लॅटफॉर्मवर भाग विकू शकतात आणि खरेदी करू शकतात.
2. **भाग किंमत:** मागणी आणि पुरवठ्याचे विश्लेषण करून, स्टॉक बाजार सिक्युरिटीजवर मूल्य ठेवण्यास आणि खरेदीदार आणि विक्रेते दोन्हीला त्वरित माहिती प्रदान करण्यास मदत करतात.
3. **व्यवहाराची सुरक्षा:** स्टॉक एक्सचेंजला सर्व सहभागींना नियामकाद्वारे नियंत्रित कायदेशीर कामाच्या चौकटीचे अनुसरण करणे आणि सर्व नियमांचे पालन करणे आवश्यक आहे. अशा प्रणालीसह व्यवहार सुरक्षित आहेत. सेबी भारतातील सर्व भाग बाजारातील व्यापाराचे नियमन करते.

4. **रोखता असणा-या भाग संस्कृतीचा प्रसार:** सूचीबद्ध कंपन्यांकडे सार्वजनिक प्रवेश करू शकणा-या स्टॉक एक्सचेंजवर व्यापक माहिती आहे. या माहितीच्या परिणामानुसार, सार्वजनिक सिक्युरिटीज गुंतवणुकीविषयी अधिक जाणून घेऊ शकतात, ज्यामुळे भागांची अधिक मालकी पसरली जाते.
5. **कंपन्यांचे नियमन आणि प्रेरणा:** स्टॉक एक्सचेंजवर भाग यादीत समाविष्ट करण्याची इच्छा असलेल्या कंपनीने काही नियम आणि नियमांचे पालन करणे आवश्यक आहे. उदाहरणार्थ, दरवर्षी त्यांनी सर्व संबंधित आर्थिक माहिती स्टॉक एक्सचेंजमध्ये सादर करावी. परिणामस्वरूप, सूचीबद्ध कंपन्या त्यांच्या स्वारस्यांचे संरक्षण करण्यासाठी त्यांच्या आर्थिक कामगिरीवर काळजीपूर्वक देखरेख करतील. या प्रकारे, स्टॉक एक्सचेंज कंपन्यांना त्यांची आर्थिक कामगिरी सुधारण्यासाठी प्रोत्साहित करतात.

भाग बाजाराचे फायदे :

1. **विकासाचा मार्ग:** कंपनीच्या भागांची विक्री करून दीर्घकालीन, सातत्यपूर्ण आर्थिक वाढ निर्माण केली जाते. व्यवसाय विस्तार आणि समृद्ध करण्यासाठी या नफ्याचा वापर करू शकतात.
2. **प्रवेशाची सुलभता आणि बाहेर पडणे:** तुम्ही त्या विशिष्ट भागांसाठी पुरवठा आणि मागणीद्वारे स्थिर केलेल्या किंमतीमध्ये कोणत्याही कंपनीचे भाग खरेदी आणि विक्री करून सहजपणे स्टॉक बाजारामध्ये प्रवेश करू शकता आणि बाहेर पडू शकता.
3. **देखरेख आणि नियमित प्रक्रिया:** सूचीबद्ध कंपन्या स्टॉक एक्सचेंज आणि बाजार प्राधिकरणांद्वारे लादलेल्या कठोर प्रकटीकरण आवश्यकता आणि नियामक मर्यादेच्या अधीन आहेत, ज्यामुळे गुंतवणूकदारांना सुरक्षित आश्रय प्रदान केले जाते. सेबीच्या मार्गदर्शक तत्वांचे पालन करणारे स्टॉकब्रोकर मागे नाहीत.
4. **सुरक्षित क्लिअरिंग प्रक्रिया :** स्टॉक एक्सचेंज गुंतवणूकदारांना विश्वासार्ह आणि सुरक्षित क्लिअरिंग प्रक्रियेच्या त्यांच्या डिमॅट खात्यामध्ये स्थलांतर केले जाणारे स्टॉक खरेदी प्रदान करतात.

भाग बाजाराचे घटक

स्टॉक एक्सचेंज चार प्रकारच्या वित्तीय साधनांचा समावेश आहे

भाग -इक्विटी भाग कंपनीच्या मालकीचे प्रतिनिधित्व करते. जेव्हा कंपनी नफा कमावते तेव्हा भाग धारकांना लाभांश वितरित केले जातात. याव्यतिरिक्त, भाग धारकांनी कंपनीचे नुकसान भरले आहे.

बाँड-दीर्घकालीन आणि फायदेशीर प्रकल्प हाती घेण्यासाठी कंपनीला भरपूर भांडवल लागते. भांडवल उभारण्याचा एक मार्ग म्हणजे बाँड. हा बाँड कंपनीच्या "कर्ज" चे प्रतिनिधित्व करतो. कूपनच्या स्वरूपात, बाँडधारकांना वेळेवर कंपनीकडून व्याजाचे देणे प्राप्त होते.

म्युच्युअल फंड-म्युच्युअल फंडचा उद्देश मोठ्या संख्येने गुंतवणूकदारांचे पैसे एकत्रित करणे आहे. जेणेकरून सामूहिक भांडवल विविध प्रकारच्या वित्तीय साधनांमध्ये गुंतवणूक केली जाऊ शकते. इक्विटी, डेब्ट आणि हायब्रिड फंडसह म्युच्युअल फंड म्हणून विविध वित्तीय साधने उपलब्ध आहेत.

म्युच्युअल फंड योजना विशिष्ट मूल्यासह एकक जारी करतात, जे भागांसारखेच आहेत. जेव्हा तुम्ही त्यांच्यामध्ये गुंतवणूक कराल तेव्हा तुम्ही अशा फंडमध्ये एकक धारक बनला आहात.

डेरिव्हेटिव्ह-डेरिव्हेटिव्ह सिक्युरिटी हा एक गुंतवणूक मार्ग आहे. जी अंतर्निहित सिक्युरिटीमधून त्याचे मूल्य प्राप्त करते. डेरिव्हेटिव्हमध्ये शेअर्स, बाँड्स, करन्सी, कमोडिटी आणि अधिकचा समावेश होतो. डेरिव्हेटिव्ह करार हा एक करार आहे ज्यामध्ये खरेदीदार आणि विक्रेता मालमतेच्या किंमतीच्या वेगवेगळ्या अपेक्षांचा समावेश असतो आणि म्हणूनच, त्याच्या किंमतीसंदर्भात "चांगले करार" मध्ये प्रवेश करतो.

ईटीएफ -एक्सचेंज ट्रेडेड फंड (ईटीएफ) म्युच्युअल फंड स्कीम प्रमाणेच आहे जे सेन्सेक्स, निफ्टी 50, निफ्टी बँक, निफ्टी नेक्स्ट 50 इ. सारख्या स्टॉक मार्केट इंडायसेसच्या प्रतिसादाचा अभ्यास करण्यासाठी तयार केले जाते. एक्सचेंज-ट्रेडेड फंड निष्क्रियपणे व्यवस्थापित फंड मानले जातात.

निष्कर्ष

आजच्या युगात, भाग बाजारामध्ये गुंतवणूक करणे हा संपत्ती निर्माण करण्याचा एक मार्ग आहे. परंतु दीर्घकालीन वित्तीय लक्ष्य पूर्ण करण्यासाठी तुम्हाला धोरणात्मक गुंतवणूक टॅक्टिकचे पालन करणे आवश्यक आहे.

संदर्भ सूची : १) भांडवल बाजार आणि वित्तीय सेवा – डॉ. ज्ञानदेव लक्ष्मण नितवे, निराली प्रकाशन, पुणे

2) भारतातील शेअर बाजाराची ओळख – जितेंद्र गाला बर्जींग स्टॉक पब्लिशिंग हाउस,

3) Capital Markets – Shashi K,Gupta, Nisha Agrawal – Kalyani Publishers

4) Capital Markets and Financial Services – Mahesh Kulkarni, Dr. Suhas Mahajan – Nirali Publication, Pune

5) Capital Market in India – Edited by Rajesh Chakrabarti, Sankar De , SAGE Publication